

ČASOVO-PRIESTOROVÝ KONTEXT ČINNOSTÍ ČLOVEKA: PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA OBYVATEĽOV MARGINÁLNEHO HORSKÉHO ÚZEMIA

Vladimír Ira, Michala Madajová, Branislav Chrenka, Rut Facunová*

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava,
geogira@savba.sk, geogmada@savba.sk, geogrutf@savba.sk, branochre@gmail.com

Time-space context of human activities: a case study of inhabitants living in a marginal mountainous area

The aim of the paper is to present the results of research focused on time-space behavioural patterns of inhabitants living in the marginal mountainous rural municipality of Lom nad Rimavicou in Central Slovakia. It builds on principles conceived by behavioural geography applying several time-geographical concepts. The results of the analysis are embedded in the context of political, economic, socio-cultural and environmental changes in the period of transition of Slovak society after 1989. The knowledge concerning the time-space behaviour of the local population in the marginal mountainous rural milieu at the beginning of the second decade of the 21st century is based on time-space budget survey conducted by the authors of this study in 2011, while some aspects are compared with the results of preceding research (1986 and 1997). Analysis of the time-space records presented in this paper, provide a complicated picture of human activities in pursuit of real satisfaction of their needs on a daily basis. Such a picture offers interesting information in terms of the assessment and comprehension of the processes taking place in the transitional society.

Key words: time-geography, behavioural patterns, time-space budget, marginal mountainous rural environment, Lom nad Rimavicou

ÚVOD

Globálne i lokálne procesy sa koncom minulého a na začiatku tohto storočia vyznačovali nebývalou dynamikou. Ekonomický a technologický rozvoj, demografické a environmentálne zmeny sú len najvýznamnejšími z nich. Hoci ohniská týchto procesov boli a sú v politických, ekonomicko-kultúrnych a populačných centrách, ich vplyv na periférne územia je silný (Harvey 1990 a Castells 1996). V dôsledku zvýšenia mobility obyvateľstva, ale aj dostupnosti informácií a kultúrnych vplyvov z centier sa marginálne horské územia vyľudňujú a ekonomicky upadajú. Tento proces sa na Slovensku naštartoval spolu s masívnou, centrálnou plánovanou transformáciou systému osídlenia počas socialistického režimu. Centrálna plánovaná ekonomika však bola len urýchľovačom niektorých zmien, ktoré sa odohrávali aj v kapitalistických spoločnostiach západnej Európy a odohrávajú sa po roku 1989 aj na Slovensku. Za populačnými a ekonomickými číslami sú však ľudia. Žijú svoje každodenné životy a pohybujú sa v čase a priestore čiastočne podľa svojich možností a predstáv, čiastočne pod vplyvom viacerých obmedzení. Dopravná, informačná a komunikačná dostupnosť vo všeobecnosti narástla, avšak veľkú časť populácie v periférnych územiach i úroveň jej mobility výrazne determinuje ekonomická situácia a fungovanie infraštruktúry.

Za ostatné polstoročie činnosti človeka v časopriestore priťahovali mimoriadny záujem geografických výskumov. Táto výskumná oblasť zahŕňa množstvo tém. Cieľom článku je predstaviť výskum priestorového správania obyvateľov marginálnej horskej vidieckej obce Lom nad Rimavicou počas pracovného dňa. V analýze sa vychádza z teoretickej bázy behaviorálnej geografie, pričom sa aplikuje niekoľko konceptov geografie času. Tieto sa dotýkajú skúmania časovo-priestorového správania človeka, ktoré počas ostatných niekoľkých desaťročí obohatilo poznatky behaviorálnej geografie (Golledge 2008). Výsledky analýzy sú zasadené do kontextu politických, ekonomických a sociálno-kultúrnych zmien v období transformácie slovenskej spoločnosti s dôrazom na obdobie po roku 1989. Poznatky o súčasnom časovo-priestorovom správaní obyvateľov Lomu nad Rimavicou vychádzajú z výsledkov výskumu uskutočneného autormi štúdie v júni 2011, pričom niektoré aspekty sú porovnávané s výsledkami výskumov realizovaných v rokoch 1986 a 1997 (Ira 1986, Ira 1988 a Ira 2003).

GEOGRAFIA ČASU, ČINNOSTI ČLOVEKA A MARGINALIZÁCIA (TEORETICKO-METODOLOGICKÝ VSTUP)

Problematicku času vo vzťahu k priestoru začali zdôrazňovať viacerí významní geografi už na začiatku 20. storočia. Geografia času (time-geography), ako prístup integrujúci časové a priestorové aspekty ľudského správania, bola prvýkrát predstavená Hägerstrandom (1970) na konci 60. rokov minulého storočia vo Švédsku na Lundskej univerzite. Tento prístup bol reakciou na prílišný dôraz modelovania priestorových systémov a ich funkčné využitie geografmi v 50. rokoch 20. storočia. V tejto myšlienkovvej línii pokračovali aj Thrift (1977), ktorý presadzoval štúdium časovo-priestorových regionálnych štruktúr v rámci jednotiek vyššieho rádu, či Pred (1977), ktorý svojím pojmom „*choreografia existencie*“ kladol dôraz na každodenné správanie jednotlivca.

V posledných štyroch desaťročiach prispela geografia času, ako súčasť behaviorálnej geografie, ku kontinuácii a konsolidácii teoretickej/kvantitatívnej revolúcie v geografii (Golledge 2008). Bolo to predovšetkým vďaka podrobnému výskumu časovo-priestorového správania človeka (napr. Hägerstrand 1970, Miller 1991 a Kwan 2012). Geografia času predstavuje syntetický pohľad na čas a priestor (časopriestor), na rozdiel od analytického prístupu, ktorý čas a priestor striktné oddeľuje. Syntetický pohľad na čas a priestor dáva prednosť ľudskému rozmeru a praktickému významu pre život pred abstrakciou (Frantál et al. 2012).

Viaceré práce predstavujú desiatky konceptov aplikovaných v rámci geografie času (okrem iných napr. Ellegård 1999a, 1999b, Lennertorp 1999, Ira 2001 a Madajová a Šveda 2013). Medzi nimi je tiež niekoľko konceptov relevantných aj pre našu analýzu, ako napr.: populácia (population), cesty (paths), stanice (stations), kontexty (contexts), zväzky (bundles) a činnosti (activities). „Populácia“ je súhrn jednotlivcov, ktorý skúmame – populácie môžu byť ľudské, biologické, alebo populácie vecí vytvorených človekom. „Cesty“ sú chápané ako časovo-priestorové koordináty – jednotlivec sa vyskytuje v jednom čase na jednom mieste. „Stanice“ sú miesta, v ktorých sa jednotlivec zdržuje a vykonáva činnosť. Vytvárajú priestorové štruktúry rôznej početnej koncentrácie. „Kon-

texty“ chápeme ako súbory súbežne vykonávaných činností. Ellegård (1999b) definuje projektové, každodenné, sociálne a geografické kontexty. „Činnosti“ jednotlivca z hľadiska sociálnej interakcie delíme na činnosti vykonávané v totálnej izolácii, činnosti vykonávané v sociálnej izolácii a spoločne vykonávané činnosti. „Zväzky“ predstavujú miesta vzájomných stretov ciest a interakcií viacerých jednotlivcov. Projekty (projects) sú definované ako súhrny činností, ktoré sú potrebné na naplnenie cieľa. V rámci projektu nemusia jednotlivé činnosti na seba nutne nadväzovať. Obmedzenia (constraints) sú ťažkosti, ktoré jednotlivcom bránia v dosiahnutí cieľa – sú dané schopnosťami, koordináciou a spájaním sa, či mocenským charakterom (Ira 2001). Ďalšie koncepty, ako napr. pravidelné postupy (routines), miesta oblastného poriadku (pockets of local order), prizmy (prisms), obmedzenia (constraints) a pod. sa vzhľadom na ciele výskumu v rámci predkladanej práce neaplikovali.

Väčšina štúdií, ktoré aplikovali prístup geografie času, využíva práve dennú priestorovú mobilitu rôzne veľkej vzorky obyvateľstva (jednotlivec, rodina, komunita a populácia obce) ako smerodajnú metódu. Iné štúdie však približujú aj ročné (Frändberg 2008), či dokonca celoživotné (Daniels a Nash 2004) priestorové správanie jednotlivcov. Z priestorovo-sídelného hľadiska sa veľká väčšina prác orientuje na analýzu časovo-priestorového správania v urbánnom prostredí (napr. Ira 2000, Novák a Sýkora 2007 a Klapka a Roubalíková 2010), časť sa venuje analýze rurálneho prostredia. Tieto práce skúmajú z pohľadu geografie času napríklad priestorovú organizáciu fariem (Hoppe a Langton 1986) alebo zdravotníckych zariadení (Arcury et al. 2005) či časovú komparáciu priestorového správania vidieckeho obyvateľstva v marginálnom prostredí (Ira 2003).

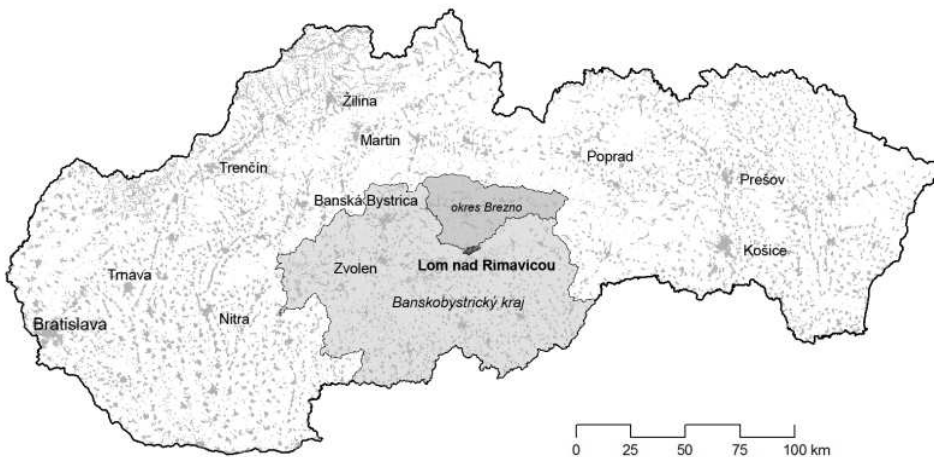
V ostatných dekádach sa v geografii času objavili sociálne či environmentálne orientované aplikácie, ktoré použili pôvodné myšlienky predstavené v prvých prácach. Už od 80. rokov sa publikujú environmentálne zamerané štúdie, orientované najmä na manažment zdrojov a udržateľnosť (napr. Thrift a Pred 1981 a Hallin 1991), novšie práce vychádzajú z konceptov udržateľnosti a kvality života vrátane percepcie týchto fenoménov (napr. Ritsema van Eck et al. 2005, Ira 2006 a Ettema et al. 2010). Spolu s týmito konceptmi súvisí aj široké spektrum problémov – napr. plánovanie miest, témy spojené s organizáciou dopravných systémov, dochádzkou za prácou, priestorovou mobilitou chodcov a zdravotne postihnutých, skúmanie problematiky sociálneho vylúčenia a sociálnej či priestorovej nespravodlivosti, sociálno-priestorovej izolácie, alebo výskumy organizácie práce a virtuálnej mobility (pozri napr. Vilhelmson a Thulin 2008, Frantál et al. 2012 a Novák a Temelová 2012).

Jednou z ďalších tém spojených s využitím metód geografie času je problematika marginalizácie území, resp. ich spoločensstiev (napr. Ira 2003 a Temelová et al. 2011). Marginalizované územia predstavujú špecifické prostredie s narušenými funkčno-priestorovými vzťahmi, ktoré sú výsledkom nerovnomerného pôsobenia vzájomne podmienených ekonomických, politických, sociálnych, kultúrnych a environmentálnych faktorov. Ide o územia nedostatočne integrované do významných štruktúr, procesov a systémov v danom časovo-priestorovom kontexte (Schmidt 1998, Leimgruber 2004 a Havlíček et al. 2005). Jednou z nedostatočne riešených tém je štúdium mechanizmov vzniku a vývojových zmien marginálnych území na mikroregionálnej úrovni. Predlo-

žená štúdia má ambíciu vyhnúť sa kritike smerujúcej k tomu, že niektoré prístupy aplikované geografiou času nezohľadňujú sociálno-kultúrne a ekonomické faktory ako určujúce sily pre sociálne zmeny (Pred 1981). Čiastočne sa pokúša dotknúť témy marginalizácie a na príklade časovo-priestorových analýz každodenných činností človeka priblížiť niektoré aspekty života v Lome nad Rimavicou, marginálnej horskej obci stredného Slovenska.

LOM NAD RIMAVICOU – VÝVOJ V ŠIRŠOM EKONOMICKOM A SOCIÁLNO-KULTÚRNOM KONTEXTE

Lom nad Rimavicou je jednou z najvyššie položených obcí na Slovensku. Podľa Štatistického úradu SR je výškou 938 m n. m. piatou najvyššie položenou obcou. Je najjužnejšou obcou okresu Brezno v Banskobystrickom kraji (obr. 1). Spolu s ďalšími „vrchárskymi“ obcami Drábsko a Sihla leží na náhornej plošine Veporských vrchov, bezprostredne hraničiacich na západe s masívom Poľany.

Obr. 1. Poloha obce Lom nad Rimavicou v rámci sídelnej štruktúry Slovenska

Lom nad Rimavicou je súčasťou plošne veľkého územia periférnych regiónov južnej časti stredného Slovenska a patrí medzi obce s tzv. kumulovanou periférnosťou, definovanou na základe štyroch skupín ukazovateľov – ľudské zdroje, ekonomický potenciál, osobná vybavenosť a dostupnosť centier (Halás a Hurbánek 2008, p. 131). Tradične obec gravitovala ku Kokave nad Rimavicou. V období pred druhou svetovou vojnou miestni obyvatelia, vzhľadom na obmedzené možnosti dopravnej dostupnosti, pracovali v relatívne izolovanom priestore vrchárskych obcí. Spádovosť Lomu nad Rimavicou sa z Kokavy presunula do Brezna až v roku 1940, keď bola dokončená cesta medzi Breznom a Krivánom. Po druhej svetovej vojne sa v dôsledku vylepšenej dopravnej infraštruktúry rozšírili možnosti zamestnania v priemyselných závodoch v Brezne, Podbrezovej či Hriňovej. Zvýšila sa tiež pravidelnosť poštovej donášky (Rončák et al. 2008). Štyri desaťročia obdobia socializmu však priniesli aj do periférnych vidieckych oblastí Slovenska výrazné zmeny. Proce-

sy industrializácie, urbanizácie, profesijnej špecializácie a zlepšujúci sa prístup ku vzdelaniu prispeli k marginalizácii odľahlých vidieckych oblastí v rámci modernizujúceho sa socialistického štátu. Koncentrácia a centralizácia zasiahla prakticky všetky oblasti života a prispela k marginalizačným procesom (Ira 2003). Okrem výraznej emigrácie obyvateľov s prevažne vyšším stupňom vzdelania sa zmenila aj profesijná štruktúra miestneho obyvateľstva. V dôsledku úpadku JRD a priemyselných podnikov sa miera nezamestnanosti v okrese Brezno po roku 1989 zvyšovala z nulového stavu až na 23,71 % v roku 2002. Po nedlhom období ekonomickej konjunktúry a prudkého zníženia nezamestnanosti (minimum 8,11 % v roku 2007) sa v dôsledku globálnej ekonomickej krízy opäť zvýšila na 18,00 % v roku 2010 (Štatistický úrad 2011a).

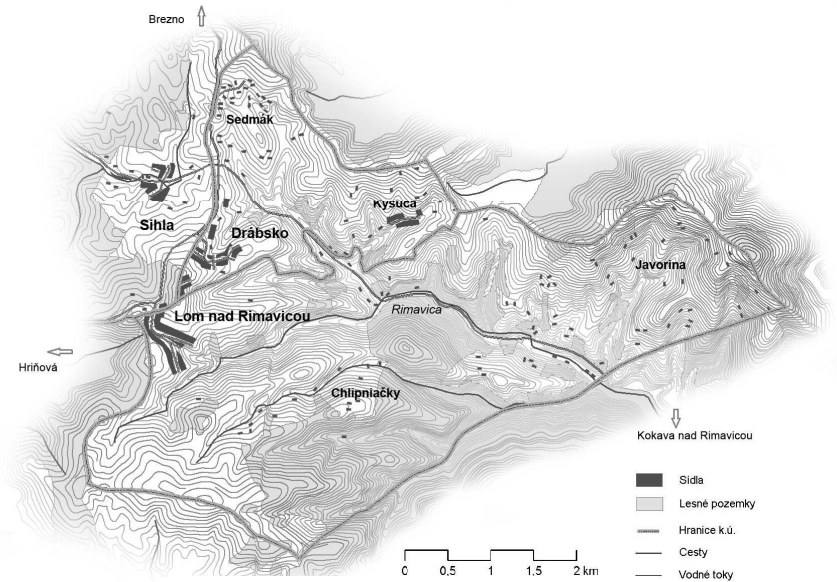
V súčasnosti má Lom nad Rimavicou, obec značne vzdialená od svojich spádových centier, nepriaznivú dopravnú dostupnosť (tab. 1). Najlepšie spojenie verejnou dopravou je s okresným mestom Brezno, do neďalekej Hriňovej premávajú iba dva autobusové spoje za deň. Najbližšie železničné spojenia sú v Utekáči (17 km, 6 spojov do Lučenca denne), Brezne (24 km, 12 spojov do Banskej Bystrice denne), a Kriváni (25 km, 16 spojov do Zvolena denne). Naopak, susedná obec Drábsko je od Lomu nad Rimavicou vzdialená len 1 km a obec Sihla 2 km (obr. 2). Stredy všetkých troch obcí sú preto dosiahnuteľné do 30 minút pešej chôdze. Hlavnou cestnou komunikáciou regionálneho významu je trasa Brezno – Hriňová, cesta údolím Rimavice do Kokavy nad Rimavicou plní funkciu lokálneho významu.

Tab. 1. Dopravná dostupnosť z obce Lom nad Rimavicou do vybraných miest dochádzky (2011)

Obec	Vzdialenosť (km)	Časová dostupnosť osobným automobilom (min.)	Časová dostupnosť autobusom (min.)	Počet priamych autobusových spojov/deň
Čierny Balog	15	15	24	8
Brezno	24	26	40	8
Banská Bystrica	68	78	105	1
Hriňová	16	13	23	2
Detva	31	31	63	0
Zvolen	51	51	100	0
Lučenec	54	48	120	0

Marginalita skúmaného územia sa prejavuje aj v jeho hraničnej polohe. Podľa historického členenia ležali obce Lom a Drábsko na hranici Gemersko-malohontskej župy a obec Sihla na hranici Zvolenskej a Novohradskej župy. Prví osadníci prišli z Oravy, keď im gróf Forgáč z Kokavy nad Rimavicou povolil začiatkom 18. storočia usadiť sa pri prameni Rimavice. Prišli ako drevorubači, prizvaní zlikvidovať následky mohutného lesného polomu, podľa ktorého obec dostala aj svoje meno (Rončák et al. 2008). Hlavný zdroj obživy obyvateľstva poskytovali až do obdobia druhej svetovej vojny pastviny a polia, kde sa pre nepriaznivé klimatické podmienky dali pestovať len obmedzené druhy plodín (ovos, raž, jačmeň, zemiaky, kapusta a odolné druhy zeleniny). Lom nad Rimavicou so svojim okolím patrí z hľadiska typu poľnohospodárskej krajiny k územiám s najkratším vegetačným obdobím a najstudenšou zimou

(Zelenský 2002). Plodiny sa pestovali na súkromných dlhých a úzkych políčkach („záhumienkoch“), ktorých štruktúra je do značnej miery zachovaná dodnes. Jednotné roľnícke družstvo (JRD) bolo vzhľadom na prírodné podmienky a marginálnu polohu obce založené až v roku 1983 (Rončák et al. 2008).

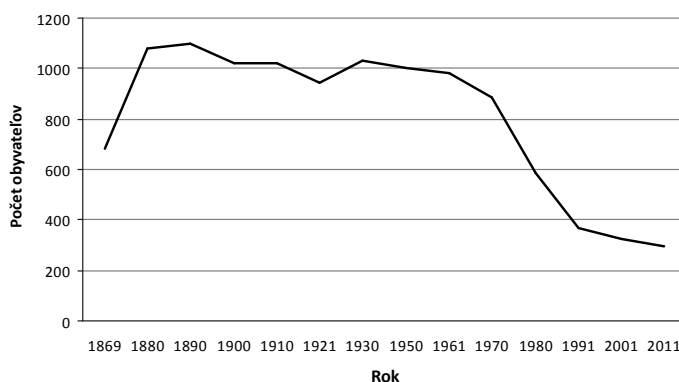
Obr. 2. Obec Lom nad Rimavicou a jej bezprostredné okolie

Vďaka relatívne neskorej kolektivizácii spojenej s koncentráciou, modernizáciou a spriemyselnovaním poľnohospodárskej výroby sa územie Lomu nad Rimavicou vyhlo výrazným negatívnym dosahom na ekologickú stabilitu, estetickú kvalitu krajiny, ako aj produkčný potenciál ornej a lesnej pôdy (Spišiak 1999). V súvislosti s poľnohospodárskou činnosťou bolo v minulosti skúmané územie výrazne odlesnené. K čiastočnému zalesneniu ihličnatými porastmi došlo opäť v 70. rokoch 20. storočia po zániku viacerých odľahlých osád (o. i. v dôsledku obmedzení rozvoja v súvislosti s plánovanou výstavbou vodného diela). Po roku 1989 miestne JRD upadlo a prevažná časť ornej pôdy bola navrátená pôvodným vlastníkom. Privatizácia podnikov mala za následok výrazné zmeny v štruktúre vlastníctva fariem v rámci celého Slovenska. V miestach, kde pasienky nie sú využívané, dochádza k prirodzenej sukcesii, čím krajina stráca svoj pôvodný ráz.

Od konca minulého storočia sa nielen v súvislosti s transformáciou politického systému, ale aj so zvýšeným vplyvom globalizačných procesov prejavuje narastajúca marginalita horských obcí Slovenska. Vidiecke populácie vo všetkých postsocialistických krajinách čelili po roku 1989 úpadku poľnohospodárstva a poklesu životnej úrovne (Oswald 2007). Dotácie do poľnohospodárstva, ako aj produkcia tohto odvetvia významne klesli. Najmä po vstupe Slovenska do Európskej únie však rastie význam mimoprodukčných funkcií

poľnohospodárstva. Zatiaľ čo až do druhej polovice minulého storočia bola miestna krajina využívaná a formovaná bez výraznejších intervencií „zhora“, v súčasnosti sa regulácie stávajú dôležitým predpokladom ochrany životného prostredia a udržateľnosti kultúrnej krajiny (Ilbery 1998). Vďaka dotáciám z Ministerstva pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR je časť trvalých trávnych porastov stále využívaná na pastvu. Hoci sa aj dnes značná časť obyvateľstva do istej miery venuje práci na poli, spôsoby obhospodarovania sa spolu s črtami medzisusedského správania zmenili.

V súčasnosti je rozloha katastrálneho územia (k. ú.) obce 1 740 ha. Lesy zaberajú 976 ha (56 % rozlohy k. ú.), trvalý trávny porast 570 ha (33 %), orná pôda 82 ha (5 %), zastavaná plocha a nádvorcia 52 ha (3 %), záhrady 6 ha a vodná plocha 2,5 ha. Marginalizácia obce, podobne ako v iných marginálnych regiónoch Slovenska (Podolák 2005) sa prejavila aj na jej demografickom vývoji. Po prudkom náraste v 70. rokoch 19. storočia ostala populácia relatívne stabilizovaná takmer storočie (okolo 1 000 obyvateľov). Od 70. rokov 20. storočia sa však v súvislosti s preferenciou rozvoja strediskových obcí v ČSSR a trendom sťahovania obyvateľstva do novovybudovaných mestských sídlisk počet obyvateľov obce znížil o viac ako polovicu (obr. 3).

Obr. 3. Vývoj počtu obyvateľov v obci Lom nad Rimavicou

Zdroj: FSÚ (1978), OO SŠÚ BB (1982) a ŠÚ SR (1994, 2001 a 2011b).

Vyludňovanie obce Lom nad Rimavicou v poslednom štvrtstoročí stále viac súvisí s emigráciou ako s prirodzeným pohybom. V roku 2011 žila v obci už len štvrtina obyvateľov (294) v porovnaní s najvyšším stavom v roku 1940 (1 174 obyvateľov). Populácia postupne starne, hrubá miera pôrodnosti klesá. V súčasnosti, v súvislosti s neustále rastúcim podielom obyvateľova v dôchodkovom veku, prevažujú jednočlenné alebo dvojčlenné domácnosti. Obyvateľstvo obce je národnostne (96,3 % Slováci), ako aj religiózne (89,8 % rímsko-katolícke vyznanie) veľmi homogénne.

Domy sú väčšinou dvoj- a trojizbové. Prevažujúcim materiálom je tehla/kameň, veľký podiel však predstavujú drevené objekty (viac ako jedna tretina). Od 60. rokov minulého storočia dochádza k narušovaniu pôvodného architektonického a sídelného rázu obce. Zostávajúce drevené objekty ľudovej architektúry pochádzajú z druhej polovice 19. a začiatku 20. storočia. Na severnom

okraji obce (administratívne v rámci k. ú. Sihla) boli vybudované bytové domy, ktoré však vzhľadom na svoju polohu príliš nenarušajú vidiecky ráz obce. Stavebná aktivita sa po roku 1980 takmer zastavila.

V 80. rokoch štátny úrad pamiatkovej starostlivosti označil miestnu architektúru ako výnimočnú v rámci celého Slovenska. Uvedenú skutočnosť v súvislosti s využitím tohto kultúrneho dedičstva na chalupársku rekreáciu reflektoval aj Projekt urbanizácie Slovenskej republiky z 80. rokov minulého storočia (Rončák et al. 2008). Od tohto obdobia dochádza k postupnej transformácii funkcie viacerých objektov na individuálnu chalupársku rekreáciu.

K marginalizácii obce došlo napriek modernej infraštruktúre služieb, ktorá bola paradoxne vybudovaná až v čase začínajúceho výrazného úbytku obyvateľstva. V roku 1974 bola postavená nová 16-triedna moderná škola pre všetky tri vrchárske obce. Pre klesajúci počet žiakov je od roku 1985 využívaná aj ako škola v prírode. Zdravotné stredisko v obci funguje od roku 1952, nové bolo otvorené v roku 1974 (Rončák et al. 2008).

Zatiaľ čo v minulosti rozhodovali o rozvoji regiónov najmä ich lokálne zdroje, v čase priemyselného rozvoja to boli aj ďalšie lokalizačné faktory. V súčasnosti cítiť veľký vplyv trhu, no popritom sa čoraz viac prejavujú externé vplyvy – politické a štátne intervencie v podobe veľkých investičných projektov, štátne dotácie do súkromných investícií, eurofondy a pod. (Zubriczký 2014). V súčasnosti je Lom nad Rimavicou súčasťou rurálneho priestoru s nevýraznými rozvojovými možnosťami. Lokačno-komunikačný potenciál, potenciál kvality bývania a demograficko-ekonomický potenciál sú slabé.

CHARAKTER VÝSKUMU A POUŽITÉ METÓDY

Jedným z vhodným nástrojov skúmania rozsiahlych zmien v spoločnosti (sociálno-ekonomické, kultúrne, demografické zmeny a iné) a objasňovania ich dôsledkov je metóda založená na časovo-priestorovej analýze každodenných činností jednotlivca. Vychádza sa z predpokladu, že každodenný život jednotlivca je komplexný proces, ktorý do určitej miery ovplyvňuje charakter celej spoločnosti na rôznych hierarchických úrovniach, ako aj celkovú kvalitu života. Preto je zaujímavé štúdium rozsiahleho spektra vzťahov medzi činnosťami človeka a prostredím, v ktorom sa odohrávajú. Základom aplikácie kľúčovej techniky geografie času je podrobný záznam činností každodenného života v reálnom svete. Tento prístup aplikovaný prostredníctvom denníkov, t. j. časovo-priestorových rozpisov (time-space budgets), obsahujúcich záznamy každodenných aktivít jednotlivcov (pozri napr. Ellegård 1999a, 1999b, Lenntorp 1999 a Ira 2001) bol uplatnený aj v obci Lom nad Rimavicou v roku 2011, podobne ako v rokoch 1986 a 1997 (Ira 1986 a Ira 2003). Časovo-priestorové denníky sa začali v geografii používať po zavedení Hägerstrandovej geografie času, a to najmä konceptov, ako sú časovo-priestorové dráhy a prizmy. Určité oživenie sa prejavilo vďaka pokroku v geografických informačných systémoch (GIS) a výpočtovej technike, ktoré značne uľahčili analýzu časovo-priestorových denníkov (Schwanen 2009). Diäre činností (časovo-priestorové rozpisy) zhromažďujú informácie o: 1) obsahu činnosti, 2) čase, v ktorom sa činnosť začína a končí, 3) priestorovom umiestnení – kde činnosť prebieha (geografický kon-

text), 4) osobe/osobách, ktorá/é sa podieľa/jú na udalosti (sociálny kontext), a 5) použití technológií – zvyčajne išlo o informačné a komunikačné technológie, resp. o dopravu použitú na prístup na miesto, kde dochádza k činnosti.

V poslednom skúmanom období bola metóda časovo-priestorových záznamov doplnená ešte o metódu hĺbkových rozhovorov s použitím audiozáznamu. Cieľom časovo-priestorových záznamov bolo zachytiť detailný časový sled rôznych druhov činností respondentov v priestore. Tieto boli zasadené do geografického a sociálneho kontextu a kontextu informačno-komunikačného a dopravného.

Dotazníky, z ktorých sme pri analýze vychádzali, zachytávajú aktivity 141 respondentov (takmer polovica obyvateľstva obce – 48 %), z toho 67 mužov a 74 žien. Boli zozbierané počas výskumu v júni 2011 a zaznamenávajú aktivity jednotlivcov v rámci jedného pracovného dňa (prevažne streda). Viac ako dve pätiny respondentov (44,7 %) tvorili obyvatelia v produktívnom veku, 39,7 % v poproduktívnom veku a 15,6 % deti vo veku do 14 rokov. Väčšina respondentov dosiahla základné a stredoškolské vzdelanie bez maturity (39,7 %, resp. 29,8 %). Relatívne vyšší bol podiel vysokoškolsky vzdelaných respondentov (10,6 % oproti 7,8 % v SR). Podiel zamestnaných z celkového počtu opýtaných predstavoval 35,5 %, najväčší podiel respondentov však tvorili dôchodcovia (39 %).

Informácie z individuálnych záznamov činností sa po zozbieraní kódovali po piatich minútach do piatich úrovní (pozri napr. Ellegard 1999b). Okrem času zachytávali druh jednotlivých činností, miesta ich vykonu (geografický kontext), sociálny kontext, informačno-komunikačný a dopravný kontext a súbežnú činnosť. Samotné aktivity sa kódovali v rámci rôznych úrovní – kategórií (stupňov podrobnosti). Najvyššiu úroveň tvorilo 14 základných druhov činností – spánok, osobná starostlivosť, starostlivosť o druhých, starostlivosť o domácnosť, stravovanie, práca okolo domu, práca na poli/lúke/záhrade, práca okolo statku, voľný čas/odpočinok, zárobková činnosť, vzdelávanie, náboženská/duchovná činnosť, komunikácia a preprava. Každá zo základných činností sa podľa možnosti konkretizovala do niekoľkých podkategórií. Podobne bol kódovaný aj geografický kontext činností – prvou rozlišovacou úrovňou boli obce, druhou špecifické miesta v rámci obce (doma, v práci, v záhradke, u priateľov a podobne).

ČASOVO-PRIESTOROVÝ POHĽAD NA ČINNOSTI OBYVATEĽOV LOMU NAD RIMAVICOU

Analýza dát zachytávajúcich geografický kontext poukázala, podobne ako pri výskumoch v rokoch 1986 a 1997, na dominantnú úlohu staníc, ktoré predstavovali miesta bývania, práce (u respondentov v produktívnom veku), vzdelávania (u detí do 14 rokov) a pobytu na poli alebo záhradke (u osôb nad 60 rokov). Zistenia zodpovedajú miestam základných činností človeka definovaných teóriou kotevných bodov (Golledge 1978). Väčšina aktivít sa uskutočnila v Lome nad Rimavicou (89,3 %). Približne 2 % sa realizovali v Brezne a Sihle, 1,5 % v Drábsku, 0,8 % v Čiernom Balogu a pod 0,5 % vo Zvolene, Banskej Bystrici, Hriňovej, Hronci, Bratkovici, Detve a Bratislave. Okrem Zvolena, Hriňovej a Bratkovice ide pritom o miesta, do ktorých obyvatelia odchádzali

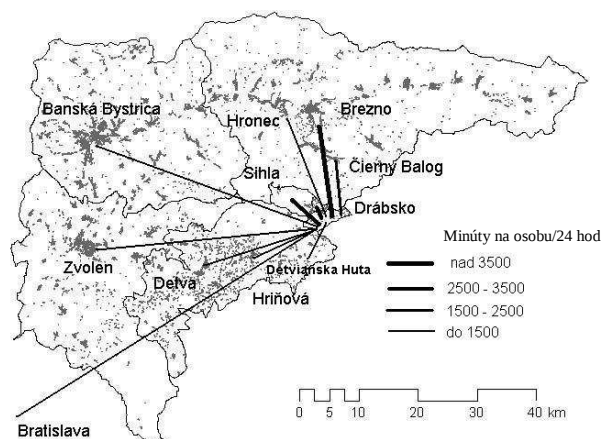
prevažne za prácou. V Brezne strávili približne rovnaký čas v práci tak muži, ako aj ženy. Do Banskej Bystrice, Hronca a Bratislavy odchádzali iba muži, naopak do Detvy len ženy (tab. 2). Aktivita obyvateľov obce sa teda sústreďujú prevažne do jej najbližšieho okolia, čo je podmienené charakterom prírodných pomerov, ale hlavne ekonomickou situáciou (miestom práce) a dopravnou dostupnosťou, ktorá však nezohrávala takú významnú úlohu, ako sa spočiatku predpokladalo. Celkový čas strávený obyvateľmi obce Lom nad Rimavicou v jednotlivých staniciach mimo obce, vyjadrený v minútach na osobu a deň, zachytáva obr. 4.

Tab. 2. Typy staníc a miesta činností respondentov z obce Lom nad Rimavicou počas pracovného dňa podľa veku a pohlavia (jún 2011)

	Spolu		Muži		Ženy	0-14 r.	15-59 r.	nad 60 r.
	min/os	%	min/os	min/os	min/os	min/os	min/os	min/os
Lom n/R.	1 291,17	89,28	1 267,16	1 312,91	1 400,45	1 151,79	1 043,31	
doma vnútri	889,15	61,75	825,00	947,23	822,95	791,42	763,94	
doma vonku (na dvore, pri zvieratách)	100,50	6,98	146,64	58,72	42,27	91,19	100,42	
pole, záhradka	99,50	6,60	62,69	132,84	5,45	64,33	135,21	
škola, škôlka	60,14	4,09	68,36	52,70	365,68	6,49	0,00	
miesto práce	46,31	3,22	36,87	54,86	0,00	90,52	6,55	
vonku všeobecne	28,65	1,99	46,27	12,70	121,82	11,34	8,45	
vonku – na ceste	15,35	1,07	10,52	19,73	26,14	13,88	9,30	
u príbuzných, u rodiny	11,95	0,83	20,22	4,46	0,00	22,39	2,61	
paša	8,05	0,57	16,94	0,00	0,00	16,94	0,00	
les	7,77	0,54	7,46	8,04	0,00	14,25	1,97	
u priateľov	5,04	0,35	2,61	7,23	0,00	10,60	0,00	
krčma	4,54	0,32	6,64	2,64	0,00	5,30	4,01	
potraviny	3,51	0,24	1,27	5,54	0,00	2,76	4,37	
kostol	3,33	0,23	3,28	3,38	0,00	3,81	3,03	
ihrisko, miesto na hry	2,52	0,17	5,30	0,00	16,14	0,00	0,00	
koliba pre pastiera	2,16	0,15	4,55	0,00	0,00	4,55	0,00	
u susedov	0,60	0,04	1,27	0,00	0,00	0,00	1,20	
lekár	0,53	0,04	0,00	1,01	0,00	0,00	1,06	
suterén bytovky	0,46	0,03	0,00	0,88	0,00	0,97	0,00	
u starostu/na obecnom úrade	0,43	0,03	0,90	0,00	0,00	0,00	0,85	
vonku – pri meteorologologickej stanici	0,39	0,03	0,00	0,74	0,00	0,82	0,00	
pošta	0,28	0,02	0,37	0,20	0,00	0,22	0,35	
Brezno	31,45	2,18	34,55	28,65	0,00	65,75	0,42	
miesto práce	26,42	1,83	27,91	25,07	0,00	55,60	0,00	
u príbuzných, u rodiny	2,55	0,18	5,37	0,00	0,00	5,37	0,00	
lekár	0,92	0,06	0,82	1,01	0,00	1,94	0,00	
bližšie neurčené obchody	0,53	0,04	0,00	1,01	0,00	1,12	0,00	
vonku – na ceste	0,46	0,03	0,00	0,88	0,00	0,97	0,00	
kaviareň	0,21	0,01	0,00	0,41	0,00	0,45	0,00	
autoservis	0,21	0,01	0,45	0,00	0,00	0,00	0,42	
miesto verejnej dopravy/zastávky	0,14	0,01	0,00	0,27	0,00	0,30	0,00	
Na ceste (mimo Lomu)	31,06	2,03	36,34	26,28	5,23	60,37	3,10	
Šihla	27,41	1,90	37,91	17,91	0,00	57,01	0,63	
miesto práce	25,25	1,75	33,51	17,77	0,00	53,13	0,00	
vonku všeobecne	1,77	0,12	3,73	0,00	0,00	3,73	0,00	
u priateľov	0,32	0,02	0,67	0,00	0,00	0,00	0,63	
vonku – na ceste	0,07	0,00	0,00	0,14	0,00	0,15	0,00	
Drábsko	21,13	1,47	12,46	28,99	0,00	44,48	0,00	
miesto práce	16,49	1,15	10,67	21,76	0,00	34,70	0,00	
pole	3,79	0,26	0,00	7,23	0,00	7,99	0,00	
u príbuzných, u rodiny	0,64	0,04	1,34	0,00	0,00	1,34	0,00	
vonku všeobecne	0,21	0,01	0,45	0,00	0,00	0,45	0,00	

pokračovanie tab. 2

Čierny Balog	12,09	0,84	18,28	6,49	0,00	25,45	0,00
miesto práce	10,39	0,72	14,70	6,49	0,00	21,87	0,00
u priateľov	1,70	0,12	3,58	0,00	0,00	3,58	0,00
Zvolen	6,63	0,46	0,00	12,64	0,00	13,96	0,00
internát	3,97	0,28	0,00	7,57	0,00	8,36	0,00
škola	2,34	0,16	0,00	4,46	0,00	4,93	0,00
vonku – na ceste	0,32	0,02	0,00	0,61	0,00	0,67	0,00
Banská Bystrica	4,89	0,34	10,30	0,00	0,00	10,30	0,00
miesto práce	4,89	0,34	10,30	0,00	0,00	10,30	0,00
Hriňová	4,65	0,32	9,10	0,61	27,73	0,00	0,63
škola	2,55	0,18	5,37	0,00	16,36	0,00	0,00
ZUŠ	1,56	0,11	3,28	0,00	10,00	0,00	0,00
blížšie neurčené obchody	0,32	0,02	0,00	0,61	0,00	0,00	0,63
družina	0,21	0,01	0,45	0,00	1,36	0,00	0,00
Hronec	3,87	0,27	8,13	0,00	0,00	8,13	0,00
miesto práce	3,62	0,25	7,61	0,00	0,00	7,61	0,00
miesto verejnej dopravy/zastávky	0,18	0,01	0,37	0,00	0,00	0,37	0,00
vonku – na ceste	0,07	0,00	0,15	0,00	0,00	0,15	0,00
Detviarska Huta (časť Bratkovica)	3,30	0,23	0,00	6,28	0,00	0,00	6,55
záhradka	3,30	0,23	0,00	6,28	0,00	0,00	6,55
Detva	1,70	0,12	0,00	3,24	0,00	3,58	0,00
miesto práce	1,70	0,12	0,00	3,24	0,00	3,58	0,00
Bratislava	0,64	0,04	1,34	0,00	0,00	1,34	0,00
miesto práce	0,64	0,04	1,34	0,00	0,00	1,34	0,00

Obr. 4. Celkový čas strávený obyvateľmi Lomu nad Rimavicou počas jedného dňa v jednotlivých „staniciach“ mimo obce

V rámci samotnej obce sa najviac činností počas dňa uskutočnilo vnútri v domácnosti (62 %, z toho 33 % spánok), na dvore pri práci okolo statku a na poli či záhrade (8 %). Pri práci okolo statku a na poli či záhrade strávil priemer- ný respondent takmer 100 minút denne. Z ďalších lokalít v rámci obce boli najviac zastúpené miesta vzdelávania a práce (5 a 4 %). Najvýznamnejšími aktivitami, ktoré ovplyvnili časovo-priestorové správanie respondentov z obce Lom nad Rimavicou, boli práca, vzdelanie a starostlivosť o majetok.

Zo všetkých zaznamenaných aktivít zaberal najviac času spánok (v priemere necelých 8 hodín denne). Okrem spánku to boli činnosti súvisiace s trávením voľného času (265 minút), zárobková činnosť (151 minút), stravovanie spojené s prípravou jedla (117 minút) a práca na poli a záhrade (111 minút). Celkovo možno konštatovať, že ženy ktoré sa zúčastnili dotazníkového prieskumu, spali v priemere o 165 minút dlhšie ako muži, ale zato strávili menej času pri relaxe (o 42 minút) a viac pri práci na poli a záhradke (o 77 minút), starali sa o stravovanie (cca o 50 minút viac), domácnosť (o 49 minút) a o druhých (o 8 minút viac ako muži). Muži naopak viac času venovali práci okolo statku (o 56 minút), domu (o 83 minút) a vzdelávaniu (o 85 minút viac). Posledný údaj môže byť ovplyvnený skutočnosťou, že sa na výskume zúčastnilo omnoho viac školo-povinných chlapcov ako dievčat. Ak sa zameriame na rozdiely vo vykonávaní určitých činností vzhľadom na vek respondentov, v tomto prípade možno konštatovať, že deti vo veku do 14 rokov spali v priemere o jednu hodinu viac (cca 9 hodín denne) ako osoby v produktívnom veku. Najmenej času strávili spánkom dôchodcovia – necelých 6 hodín denne. Deti do 14 rokov mali celkovo najviac voľného času (cca 340 minút denne). Pomerne rovnaký čas (368 minút) však venovali aj vzdelávaniu. Osoby staršie ako 60 rokov strávili popri voľnočasových aktivitách najviac času prácou na poli a záhradke (148 minút). V tomto druhu činnosti patrili spomedzi všetkých vekových kategórií k najak-tívnejším. Súčasne sa táto veková kategória, a to prevažne jej ženská časť, zaraďuje medzi najviac nábožensky aktívne obyvateľstvo Lomu nad Rima-vicou. Najmenej voľného času malo obyvateľstvo v produktívnom veku (v prie-mere 173 minút), ktoré sa zároveň, viac ako osoby vo zvyšných vekových kategóriách, zaoberalo prácou okolo domu a statku (tab. 3). Táto veková skupi-na respondentov sa logicky javila aj ako najmobilnejšia. Prepravou na rôzne miesta aktivít strávila zo všetkých vekových kategórií najviac času (54 minút), čo samozrejme súvisí s dochádzkou do práce. Časovo-priestorové dráhy vybra-ných dvoch ekonomicky aktívnych obyvateľov obce znázorňuje obr. 5. Spome-dzi aktivít, ktoré predstavovali priestorový pohyb medzi rôznymi stanicami, sme identifikovali pešiu chôdzu, prepravu autom, autobusom a na bicykli. Najväčší podiel času stráveného prepravou predstavovala chôdza pešo (44 % zo všetkých prepravných aktivít), cca 16 minút na osobu a deň. Za ňou nasleduje preprava osobným automobilom (15 minút), autobusom (5 minút) a na bicykli (štvrt' minúty). Do práce sa najväčší počet ľudí prepravoval osobným automo-bilom a pešo. Automobil pri tejto činnosti používali skôr muži ako ženy. Tie chodili do práce hlavne pešo alebo na bicykli. Pešia chôdza dominovala aj pri ceste do školy alebo škôlky u detí vo veku od 0-14 rokov.

Ak sa bližšie zameriame na trávenie voľného času, zistíme, že jeho väčšinu zaberalo sledovanie televízie (polovica času zo všetkých voľnočasových aktivít, v priemere 134 minút denne). Zaujímavé je, že nielen medzi pohlaviami, ale aj medzi rôznymi vekovými kategóriami nie sú podstatné rozdiely v dĺžke času venovaného tejto činnosti. Výnimku tvoria len ľudia nad 60 rokov, ktorí počas dňa pozerali televízne vysielanie v priemere o 35 minút dlhšie ako ostatné kate-górie). K ďalším významným spôsobom trávenia voľného času patrili odpoči-nok všeobecne (napr. driemanie, „nič nerobenie“ – 34 minút), čas strávený pri PC (10 minút), čas strávený vonku s kamarátmi (10 minút), bicyklovanie (8 minút) a prechádzanie sa (7 minút). Muži, ako aj respondenti do 14 rokov

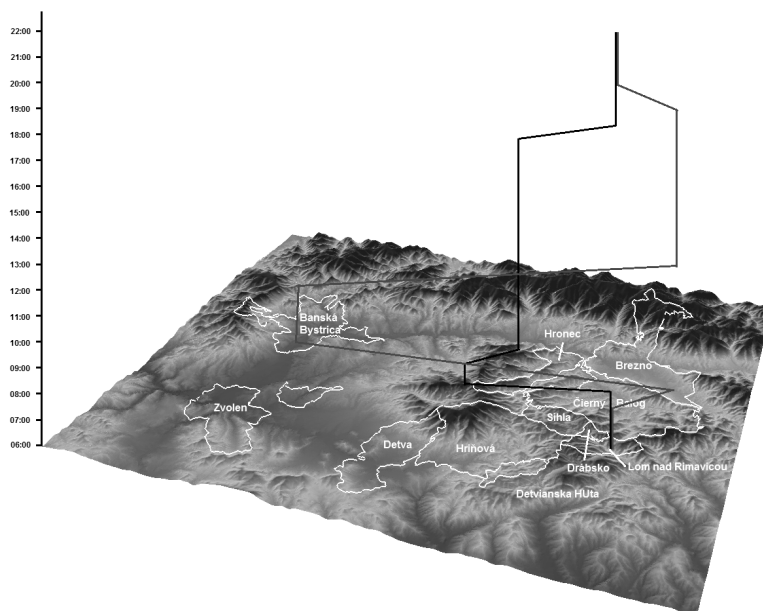
strávili okrem sledovania televízneho vysielania najviac voľného času pri pobyte vonku s priateľmi a pri bicyklovaní, ženy a osoby nad 60 rokov pri odpočinku, prechádzaní sa a čítaní. Pohybová aktivita v rámci voľného času zaberala v priemere 22 minút na osobu denne a predstavovala 8,4 % zo všetkých voľnočasových aktivít. Išlo prevažne o činnosti ako bicyklovanie, prechádzanie sa, hranie futbalu, prechádzky so psom a cvičenie. Možno konštatovať, že v rámci svojho voľného času boli celkovo viac pohybovo aktívnejší muži (39 minút) ako ženy (6 minút), a to predovšetkým chlapci vo veku do 14 rokov (87 minút). Činnosti ako hranie futbalu, bicyklovanie a prechádzky so psom boli výhradne záležitosťou mužov. Voľnočasové aktivity žien však boli v porovnaní s mužmi omnoho rôznorodejšie.

Tab. 3. Typy aktivít obyvateľov obce Lom nad Rimavicou podľa pohlavia a stráveného času na osobu (jún 2011)

Aktivita	Spolu		Muži			Ženy		
	min/os	%	min/os	%	% z aktivity	min/os	%	% z aktivity
Spánok	471,38	32,98	384,70	27,62	38,78	549,86	37,61	61,22
Osobná starostlivosť	46,95	3,285	46,72	3,35	47,28	47,16	3,23	52,72
z toho:								
oblekanie sa	19,96	1,40	18,81	1,35	44,76	21,01	1,44	55,24
hygiena	25,71	1,80	26,87	1,93	49,66	24,66	1,69	50,34
liečenie sa	1,28	0,09	1,04	0,08	38,89	1,49	0,10	61,11
Starostlivosť o druhých	8,16	0,57	3,96	0,28	23,04	11,96	0,82	76,96
z toho:								
o deti	5,00	0,35	3,96	0,28	37,59	5,95	0,41	62,41
o druhých	3,16	0,22	0,00	0,00	0,00	6,01	0,41	100,00
Starostlivosť o domácnosť	36,84	2,58	10,97	0,79	14,15	60,27	4,12	85,85
z toho:		0,00						
domáca administratíva	2,30	0,16	2,99	0,21	61,54	1,69	0,12	38,46
nakupovanie	4,93	0,34	1,27	0,09	12,23	8,24	0,56	87,77
z toho:			0,00	0,00		0,00	0,00	
nákup potravín	3,33	0,23	1,27	0,09	18,09	8,24	0,56	129,79
Stravovanie sa	117,34	8,21	90,90	6,53	36,81	141,28	9,66	63,19
z toho:								
príprava jedla	27,27	1,91	6,79	0,49	11,83	45,81	3,13	88,17
jedenie	85,07	5,95	80,67	5,79	45,06	89,05	6,09	54,94
práca po jedle	5,00	0,35	0,30	0,02	2,84	9,26	0,63	97,16
Práca okolo domu	70,74	4,95	114,48	8,22	76,89	31,15	2,13	23,11
Práca na poli/záhrade	111,21	7,78	70,60	5,07	30,17	147,97	10,12	69,83
Práca okolo statku	41,21	2,88	70,82	5,08	81,67	14,39	0,98	18,33
Voľný čas/relax	264,68	18,52	286,87	20,59	51,50	244,59	16,73	48,50
z toho:								
pohybová aktivita	22,13	1,55	39,48	2,83	84,78	6,42	0,44	15,22
čas pri počítači	10,50	0,73	11,42	0,82	51,69	9,66	0,66	48,31
čas pri TV	134,47	9,41	134,25	9,64	47,44	134,66	9,21	52,56
počúvanie rádia	1,60	0,11	2,01	0,14	60,00	1,22	0,08	40,00
Zárobková činnosť	151,31	10,59	159,70	11,47	50,15	143,72	9,83	49,85
z toho:								
príprava do práce	0,85	0,06	0,97	0,07	54,17	0,74	0,05	45,83
pobyt v práci	150,46	10,53	158,73	11,40	50,13	142,97	9,78	49,87

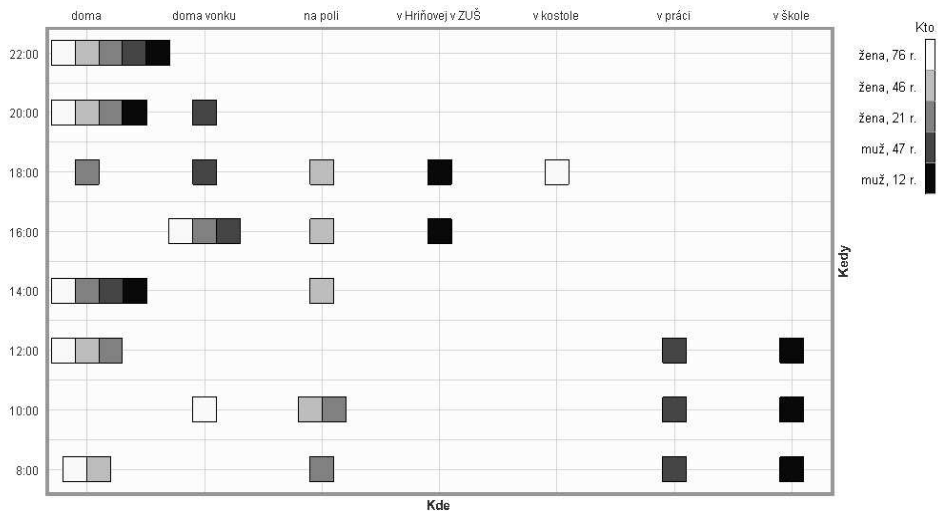
pokračovanie tab. 3

Vzdelávanie	65,07	4,55	110,15	7,91	80,44	24,26	1,66	19,56
z toho:								
príprava do školy	5,89	0,41	10,45	0,75	84,34	1,76	0,12	15,66
účasť na vyučovaní	52,30	3,66	72,91	5,23	66,24	33,65	2,30	33,76
pobyt v družine	2,13	0,15	4,48	0,32	100,00	0,00	0,00	0,00
pobyt v škôlke	4,75	0,33	0,00	0,00	0,00	9,05	0,62	100,00
Duchovná činnosť	4,54	0,32	0,97	0,07	10,16	7,77	0,53	89,84
z toho:								
účasť na omši	1,88	0,13	0,52	0,04	13,21	3,11	0,21	86,79
modlenie	2,62	0,18	0,45	0,03	8,11	4,59	0,31	91,89
návšteva cintorína	0,04	0,00	0,00	0,00	0,00	0,07	0,00	100,00
Komunikácia	4,01	0,28	7,01	0,50	83,19	1,28	0,09	16,81
z toho:								
rozprávanie	2,55	0,18	4,78	0,34	88,89	0,54	0,04	11,11
hádať sa (s manžel.)	0,21	0,01	0,45	0,03	100,00	0,00	0,00	0,00
telefonovanie	1,24	0,09	1,79	0,13	68,57	0,74	0,05	31,43
Preprava	35,71	2,50	35,07	2,52	46,67	36,28	2,48	53,33
z toho:								
pešo	15,85	1,11	9,85	0,71	29,53	21,28	1,46	70,47
na bicykli	0,25	0,02	0,00	0,00	0,00	0,47	0,03	100,00
autobusom	4,96	0,35	2,69	0,19	25,71	7,03	0,48	74,29
autom	14,65	1,02	21,94	1,58	71,19	8,04	0,55	28,81

Obr. 5. Denné aktivity v priestore a čase na príklade dvoch vybraných ekonomicky aktívnych obyvateľov Lomu nad Rimavicou

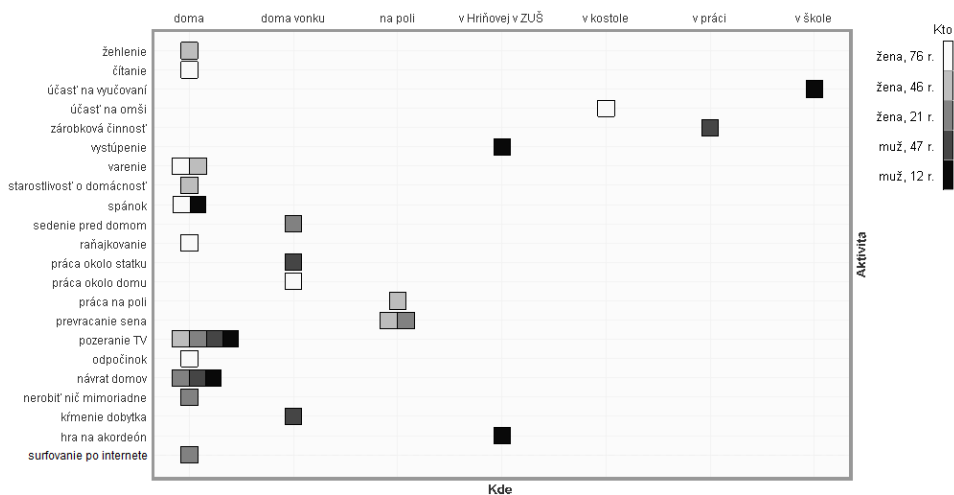
Z množstva dotazníkov bola ako reprezentatívna vybraná jedna rodina, v ktorej boli zastúpené tri generácie – rodičia (47-ročný muž a 46-ročná žena), ich dve deti (21-ročná dcéra a 12-ročný syn) a stará mama (76-ročná). Viacgeneračná, spoločne žijúca rodina nie je v obci ani v súčasnosti žiadnou výnimkou. Postupne sa však už takýto model rodiny rozpadá, deti sa osamostatňujú a odchádzajú z rodnej obce do miest. Väčšina z nich však stále ostáva bývať v susedstve rodičovského domu. Jedným z nástrojov na zachytenie jednotlivých druhov aktivít a ich časových a priestorových kontextov je použitie tzv. mriežky – trellis (Vincent 1989). Na obr. 6 a 7 sú znázornené činnosti spomenutej rodiny v priestore a čase. Možno z nich vyčítať, že väčšina činností sa sústreďuje v samotnej obci. V dopoludňajších hodinách sú aktivity jednotlivých členov domácnosti „roztrúsené“ do viacerých staníc, po 18. hodine sa však už rodina sústreďuje len doma. Ženy v sledovanej rodine trávili väčšinu času v domácnosti a hlavne pri práci na poli. Všeobecne vykazovali nižší stupeň mobility ako muži, čo však bolo spôsobené tým, že 46-ročná matka bola nezamestnaná a jej dcéra – študentka vysokej školy, bola počas skúškového obdobia doma. Mimo obce sa pohybovali len muži. Najstaršia členka domácnosti sa okrem toho každý deň zúčastňuje omše v miestnom kostole.

Obr. 6. Mriežka zachytávajúca časový a priestorový kontext činností na príklade trojgeneračnej rodiny (v rámci jednej domácnosti)

Počas obdobia, v ktorom boli vykonané výskumy zamerané na denné aktivity obyvateľov obce Lom nad Rimavicou (1986-2011), nedošlo aj napriek významným spoločensko-ekonomickým zmenám po roku 1989 k zásadným rozdielom, pokiaľ ide o význam jednotlivých aktivít, ako aj o miesta (resp. typy miest) ich výkonu. Zárobkovou činnosťou, pobytom v škole, nakupovaním a pobytom v kostole strávilo obyvateľstvo o niečo menej času ako v predchádzajúcich obdobiach (tab. 4). Výraznejšie sa zmenil čas venovaný náboženským aktivitám (čas strávený v kostole). Je to však spôsobené najmä tým, že v roku 2011 už

omše v miestnom kostole netrvali hodinu, ale boli obmedzené na 30 minút. Pozoruhodný je nárast počtu priemerného počtu minút na osobu a deň strávených pri práci na záhumienku (na poli, resp. lúke) alebo v záhrade. S určitosťou možno konštatovať, že obyvatelia obce venovali v ostatnom pozorovanom období v porovnaní s predchádzajúcimi sledovanými rokmi viac času športovým aktivitám.

Obr. 7. Mriežka dokumentujúca činnosti a miesta ich vykonávania na príklade jednotlivých členov trojgeneračnej rodiny (v rámci jednej domácnosti)

Tab. 4. Porovnanie vybraných skupín činností obyvateľov obce Lom nad Rimavicou v roku 2011 s výsledkami zisťovaní v rokoch 1986 a 1997

Aktivita	Čas v min. na osobu a deň			% respondentov		
	1986	1997	2011	1986	1997	2011
Práca	536	494	433,0	57,4	39,5	34,8
Škola	417	391	335,0	13,7	9,3	15,6
Nakupovanie	28	28	24,8	35,2	69,4	19,9
Práca na poli/záhrade	103	150	275,0	44,3	59,3	40,4
Účasť na bohoslužbách	60	60	33,0	6,6	6,6	5,7
Šport	69	83	97,0	4,9	11,6	11,3

Zdroj: Ira (1986 a 2003) a výskumy autorského kolektívu v roku 2011.

ZÁVER

V predložennom príspevku sme sa pokúsili načrtnúť niektoré/vybrané aspekty základného teoretického rámca geografie času a na konkrétnom príklade predstaviť a aplikovať prístup, ktorý pracuje s komplexitou každodenného života. Časovo-geografický prístup k štúdiu aktivít človeka je totiž prostriedkom, ktorý v konečnom dôsledku umožňuje objasniť niektoré fenomény a vzťahy nielen

v každodennom živote jednotlivcov, ale aj samotnej obce, príp. regiónu ako celku.

Metóda časovo-priestorových rozpisov (*time-space activity budgets*) použitá pri výskume činností obyvateľov horskej obce Lom nad Rimavicou počas pracovného dňa umožnila hlbší pohľad na aktivity človeka a ich rozmiestnenie v priestore a čase. Na základe analýz individuálnych časovo-priestorových záznamov sme sa pokúsili zachytiť vplyv (post)transformačných zmien na miestnu komunitu a objasniť prípadnú zmenu priestorového správania obyvateľstva. Je nepochybné, že politické, sociálno-ekonomické, kultúrne a najmä demografické zmeny v ostatných desaťročiach mali vplyv aj na obyvateľov tejto marginálnej obce. Výskumy uskutočnené v roku 2011 spolu s poznatkami z výskumov v rokoch 1986 a 1997 potvrdili niektoré predpokladané očakávania zmien, no vo viacerých aspektoch poskytli podobné výsledky.

Postupná depopulácia skúmaného regiónu, starnutie obyvateľstva, stúpajúca miera nezamestnanosti i klesajúci význam verejnej dopravy majú vplyv na každodenné činnosti obyvateľstva. Marginálnosť obce prislúchajúcej k regiónu s nevýraznými rozvojovými možnosťami (nízke hodnoty lokačno-komunikačného potenciálu, potenciálu kvality bývania a demograficko-ekonomického potenciálu) sa prejavujú v časovo-priestorových vzorcoch správania jej obyvateľov. Výrazná väčšina všetkých aktivít sa uskutočňuje v katastrálnom území samotnej obce a fyzická mobilita je do značnej miery limitovaná priestorom Lomu nad Rimavicou a dvoch susediacich obcí (Drábsko a Sihla), izolovaným od ostatného osídlenia.

Výskum potvrdil (podobne ako dva predchádzajúce) z hľadiska každodenných činností najmä dominantné postavenie miesta bývania a následne miesta práce, resp. vzdelávania. Špecifikom sledovanej obce je, a to napriek celkovým spoločensko-ekonomickým zmenám a ustupujúcemu významu poľnohospodárstva na Slovensku, že stále významný podiel v časovo-priestorových záznamoch činností predstavujú práce na poli, lúke a v záhrade. V tejto oblasti len činnosti spojené so starostlivosťou o zvieratá zaznamenali zníženie priemerného úhrnu času, čo bolo spôsobené klesajúcim počtom hospodárskych zvierat v obci a jej bezprostrednom zázemí.

Odhalenie základných časovo-priestorových vzorcov správania obyvateľov marginálneho rurálneho prostredia a poznanie organizácie ich každodenných činností predstavuje hlbšiu sondu do komplexného charakteru každodenného života. Približuje vzťah medzi spôsobom pohybu a miestom bývania, práce či vzdelávania a miestami, kde sa realizujú potreby spojené s využívaním základnej vybavenosti. Výpovedná hodnota zistení v sledovanej obci je pomerne vysoká. Empirické výsledky však neumožňujú odvážnejšie formulovanie zovšeobecňujúcich záverov.

Časovo-priestorové záznamy predstavené v tomto príspevku vytvárajú zložitý obraz o tom, ako ľudia vykonávajú činnosti smerujúce k uspokojovaniu vlastných potrieb. Takýto obraz prináša zaujímavé poznatky z hľadiska hodnotenia a pochopenia procesov prebiehajúcich v spoločnosti (s dôrazom na marginálne územia) a môže byť nápomocný pri samotnej plánovacej praxi, napr. pri formulácii návrhov ďalšieho rozvoja obce, príp. regiónu. Zohľadnenie iných aspektov (sociálny kontext a súbežná činnosť), ako aj podrobnejšia analýza a

porovnanie časovo-priestorových vzorcov v troch časových horizontoch bude predmetom ďalších analýz.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 2/0111/12 „Vybrané geografické aspekty vývoja životného prostredia Slovenska a jeho regiónov v medzinárodnom kontexte“ financovaného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

- ARCURY, T. A., GESLER, W. M., PREISSER, J. S., SHERMAN, J., SPENCER, J., PERIN, J. (2005). Special populations, special services. The effects of geography and spatial behavior on health care utilization among the residents of a rural region. *Health Services Research*, 40, 135-155.
- CASTELLS, M. (1996). *The information age: Economy, society and culture. Vol. 1: The Rise of the Network Society*. Oxford (Blackwell).
- DANIELSA, S., NASHB, C. (2004). Lifepaths: geography and biography. *Journal of Historical Geography*, 30, 449-458.
- ELLEGÅRD, K. (1999a). A time-geographical approach to the study of everyday life of individuals – a challenge of complexity. *GeoJournal*, 48, 167-175.
- ELLEGÅRD, K. (1999b). Context of everyday life – a new time-geographic approach to the study of everyday life. In Turkki, K., ed. *New approaches to the study of everyday life*, 2. Helsinki (University of Helsinki), pp. 1-10.
- ETTEMA, D., GÄRLING, T., OLSSON, L. E., FRIMAN, M. (2010). Out-of-home activities, daily travel, and subjective well-being. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 44, 723-732.
- FSÚ (1978). *Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850-1970*. Praha (Federální statistický úřad).
- FRÅNDBERG, L. (2008). Paths in transnational time-space: representing mobility biographies of young Swedes. *Geografiska Annaler B*, 90, 17-28.
- FRANTÁL, B., KLAPKA, P., SIWEK, T. (2012). Lidské chování v prostoru a čase: teoreticko-metodologická východiska. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 48, 833-857.
- GOLLEDGE, R. G. (1978). Representing, interpreting and using cognized environments. *Papers and Proceedings of the Regional Science Association*, 41, 169-204.
- GOLLEDGE, R. (2008). Behavioral geography and the theoretical/quantitative revolution. *Geographical Analysis*, 40, 239-257.
- HALÁS, M., HURBÁNEK, P. (2008). Identifikácia a klasifikácia periférnych regiónov (pokus o syntézu). In Džupinová, E., Halás, M., Hornák, M., Hurbánek, P., Káčerová, M., Michniak, D., Ondoš, S., Rochovská, A., eds. *Periférnosť a priestorová polarizácia na území Slovenska*. Bratislava (Geo-grafika), pp. 109-134.
- HARVEY, D. (1990). *The condition of postmodernity: an enquiry into the origins of cultural change*. Cambridge (Blackwell).
- HÄGERSTRAND, T. (1970). What about people in regional science? *Papers and Proceedings of the Regional Science Association*, 24, 7-21.
- HALLIN, P. O. (1991). New paths for time-geography? *Geografiska Annaler B*, 73, 199-207.
- HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M. (2005). Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periférnych oblastí. In Novotná, M., ed. *Problémy periférnych oblastí*. Praha (Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje), pp. 6-27.
- HOPPE, G., LANGTON, J. (1986). Time-geography and economic development: the changing structure of livelihood positions on arable farms in nineteenth century Sweden. *Geografiska Annaler B*, 68, 115-137.

- ILBERY, B. (1998). *The geography of rural change*. Harlow (Longman).
- IRA, V. (1986). *Časopriestorový obraz pohybu obyvateľstva* (rukopis). 3 p. Bratislava (Geografický ústav SAV).
- IRA, V. (1988). *Časopriestorový prístup v sociálnej geografii a niektoré možnosti jeho uplatnenia*. Referát prednesený na celoštátnej konferencii *Současné trendy výzkumu v socioekonomické geografii*. Kupařovice 15.-17.11.1988, 6 p. Geografický ústav ČSAV Brno – Sekce pro socioekonomickou geografii při ČSGS.
- IRA, V. (2000). Vnútromestský pohyb človeka v čase a priestore (na príklade Bratislavy). In: Matlovič, R., ed. *Urbánny vývoj na rozhraní miléníí. Urbánne a krajinné štúdie*, 3, pp. 167-173.
- IRA, V. (2001). Geografia času: prístup, základné koncepty a aplikácie. *Geografický časopis*, 53, 231-246.
- IRA, V. (2003). Rural space in Slovakia: changes of spatial structures and spatial behaviour patterns. *Acta Universitatis Carolinae - Geographica*, 38(1), 119-129.
- IRA, V. (2006). Každodenné aktivity človeka z pohľadu geografie času. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 47, 57-66.
- KLAPKA, P., ROUBALÍKOVÁ, H. (2010). Places and students in urban environment: A time-geographical perspective. *Geografický časopis*, 62, 33-47.
- KWAN, M-P. (2012). Critical space-time geographies thinking the spatiotemporal. guest editorial. *Environment and Planning A*, 44, 2043-2048.
- LENNTORP, B. (1999). Time-geography – at the end of its beginning. *GeoJournal*, 49, 155-158.
- LEIMGRUBER, W. (2004). *Between global and local marginality and marginal regions in the context of globalization and deregulation*. Aldershot (Ashgate).
- MADAJOVÁ, M., ŠVEDA, M. (2013). Geografia času pod vplyvom informačno-komunikačných technológií. *Geografie: Sborník České geografické společnosti*, 118, 179-203.
- MILLER, H. J. (1991). Modelling accessibility using space-time prism concepts within Geographical Information Systems. *International Journal of Geographical Information Systems*, 5, 287-301.
- NOVÁK, J., SYKORA, L. (2007). A city in motion: time-space activity and mobility patterns of suburban inhabitants and the structuration of the spatial organization of the Prague metropolitan area. *Geografiska Annaler B*, 2, 89, 147-167.
- NOVÁK, J., TEMLOVÁ, J. (2012). Každodenní život a prostorová mobilita mladých Pražanů: pilotní studie využití lokalizačních dat mobilních telefonů. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 48, 911-938.
- OO SŠU BB (1982). *Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980, okres Banská Bystrica*. Banská Bystrica (Okresné oddelenie SŠU Banská Bystrica).
- OSWALD, I. (2007). "Industrialized villages" in post-socialist countries – steps towards an integrative research concept. In Heinonen, M., Nikula, J., Kopoteva, I., Granberg, L., eds. *Reflecting transformation in post-socialist rural areas*. Newcastle (Cambridge Scholars Publishing).
- PODOLÁK, P. (2005). Demographic changes of rural population in Slovakia. In Floriański, Z., Czapiewski, K., eds. *Rural areas and development: Rural development capacity in Carpathian Europe*. Warsaw (European Rural Development Network, Institute of Agricultural and Food Economics, Institute of Geography and Spatial Organization Polish Academy of Sciences), pp. 49-52.
- PRED, A. (1977). The choreography of existence: comments on Hägerstrand's time-geography and its usefulness. *Economic Geography*, 53, 207-221.
- PRED, A. (1981). Social reproduction and the time-geography of everyday life. *Geografiska Annaler Series B, Human Geography*, 63, 5-22.
- RITSEMA VAN ECK, J., BURGHOUWT, G., DĪST, M. (2005). Lifestyles, spatial configurations and quality of life in daily travel: an explorative simulation study. *Journal of Transport Geography*, 13, 123-134.

- RONČÁK, E., RAKYTA, D., KUBIŠ, Ľ. (2008). *Lom nad Rimavicou a okolie*. Lom nad Rimavicou (Obecný úrad v Lome nad Rimavicou).
- SCHWANEN, T. (2009). Time-Space Diaries. In Kitchin, R., Thrift, N., eds. *International Encyclopedia of Human Geography*. Amsterdam, Oxford (Elsevier), pp. 294-300.
- SCHMIDT, M. H. (1998). An integrated systemic approach to marginal regions: from definition to development policies. In Jussila, J., Leimgruber, W., Majora, R., eds. *Perceptions of marginality: theoretical issues and regional perceptions of marginality in geographical space*. Aldershot (Ashgate), pp. 45-66.
- SPIŠIAK, P. (1999). Development of Rural Area in Slovakia (Applied to the Microregion Podhorie). *Geographica Slovenica*, 31, 217-222.
- ŠÚ SR (1994). *Štatistický lexikon obcí Slovenskej republiky 1992*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- ŠÚ SR (2001). *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- ŠÚ SR (2011a). [Online]. Dostupné na: <http://pxweb.statistics.sk/PXWebSlovak/> [cit.: 17-09-2011].
- ŠÚ SR (2011b). *Pohyb obyvateľstva na Slovensku podľa obcí 1992-2010*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- TEMELOVÁ, J., NOVÁK, J., POSPÍŠILOVÁ, L., DVOŘÁKOVÁ, N. (2011). Každodenní život, denní mobilita a adaptační strategie obyvatel v periferních lokalitách. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 47, 831-858.
- THRIFT, N. (1977). Time and theory in human geography: Part 1. *Progress in Human Geography*, 1, 65-101.
- THRIFT, N., PRED, A. (1981). Time-geography: a new beginning. *Progress in Human Geography*, 5, 277-286.
- VILHELMSON, B., THULIN, E. (2008). Virtual mobility, time use and place of the home. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 99, 602-618.
- VINCENT, L. (1989). Graph and mathematical morphology. *Signal Processing*, 16, 365-388.
- ZELENSKÝ, K. (2002). Typy poľnohospodárskej krajiny. In *Atlas krajiny slovenskej republiky*, 1. vyd. Bratislava (Ministerstvo životného prostredia SR).
- ZUBRICZKÝ, G. (2014). Regionálne členenie Slovenska z pohľadu jeho rozvoja. In Lauko, V., et al., eds. *Regionálne dimenzie Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave), pp. 199-2015.

Vladimír Ira, Michala Madajová, Branislav Chrenka, Rut Facunová

TIME-SPACE CONTEXT OF HUMAN ACTIVITIES: A CASE STUDY OF INHABITANTS LIVING IN A MARGINAL MOUNTAINOUS AREA

The article presents the results of spatial behaviour research on the inhabitants of the marginal mountainous rural municipality of Lom nad Rimavicou during a workday. It builds on principles conceived by behavioural geography applying several concepts of time-geography. The results of the analysis are embedded in the context of the political, economic, and socio-cultural changes in the period of transition of Slovak society after 1989. The knowledge concerning the time-space behaviour of people at Lom nad Rimavicou at the beginning of the second decade of the 21st century are based on the results of research carried out by the authors of this study in June 2011, while some aspects are compared with results of preceding research carried out in 1986 and 1997.

Lom nad Rimavicou is located in the peripheral region of the south-central part of Slovakia and it is one of those with accumulated peripherality defined on the basis of four groups of indicators: human resources, economic potential, facilities and accessi-

bility of centres (Halás and Hurbánek 2008:131). Depopulation of the municipality Lom nad Rimavicou in the last decades is probably more connected with emigration than with natural loss. In 2011, only a quarter of the population lived in the village compared with that in 1940. The population is also ageing. Apart from the obvious emigration of population with a higher level of education, the professional structure of the locals has also changed. The unemployment rate increased after 1989 due to the general decay of agriculture and industry.

One of the appropriate tools for the analysis of extensive social changes which distinctly influence the behaviour of individuals is the method based on time-spatial analysis of individual's everyday activities. The basis for application of the key technique of time geography is the detailed record of everyday activities. This approach, applied by means of diaries, which produce time-space budgets containing the records of individuals' everyday activities, was also applied in Lom nad Rimavicou in 2011 (like in 1986 and 1997). The method of diaries was complemented by the method of in-depth interviews using an audiorecord. The aim was to capture the detailed time sequence of respondents' activities. In June 2011, the activities of 141 respondents (almost a half of the villagers, 48% to be exact) were recorded during 24 hours of a workday. Information drawn from individual activity records was coded each five minutes. Apart from time and place they captured the kind of activity, the geographical, social, communication and transportation contexts and the parallel activities. The activities themselves were coded in the framework of different levels, categories or degrees of specificity. The top level consists of 14 basic kinds of activity: sleep, personal care, care for others, care for the household, eating, work around the household, field or garden work, care for animals, leisure/relaxation, breadwinning activity, study, religious/spiritual activity, communication, and transportation.

As in 1986 and 1997, analysis of the data capturing the geographical context pointed to the dominant role of locations represented by the place of living and place of work (in the case of respondents of working age) place of education (children below 14) and stay in the field or garden (persons over 60). The finds correspond to the places of human's basic activities defined by the anchor point theory (Golledge 1978). Hence, the activities of villagers concentrate in their closest environs due to the character of natural conditions, but also principally because of the economic situation (place of work) and transport accessibility, although this did not play as a significant role as expected. The majority of day activities in the municipality were concentrated in the household, work with yard animals, in fields or gardens. Other places such as those of education and work were also important.

Out of all recorded activities sleep took the longest time, on average somewhat below 8 hours a day. Beside sleep there were activities connected with leisure, breadwinning activity, and alimentation along with cooking and work in fields or gardens. All in all, women who participated in the enquiry slept longer than men had less leisure time and more time spent working in fields or gardens, domestic chores and preparation of meals. Men, on the contrary, spent more time working with animals, working around the house and in education. Persons over 60 spent the longest time in leisure, and working in fields or gardens. Persons of working age were the most mobile category. It was the population group which spent the longest time (average 54 minutes a day) of all age categories in transportation to different places or commuting. Spatial movement between different location was carried out by walking, driving, by bus or bicycle. The most important activities which influenced the time-space behaviour of respondents from the municipality Lom nad Rimavicou included work, education and care for their property. Out of all leisure activities TV watching took the longest time (a half, on average 134 minutes a day). Physical activity during leisure time took an average of 22 minutes a day. A family with representation of three generations was selected from the col-

lected questionnaires. The tool applied for capturing the individual kinds of activities and their temporal and spatial context was the trellis (Figs. 6 and 7).

Analyses of individual time-spatial records made it possible to capture the effects of post-transition changes on the local community and to point to some changes in spatial behaviour of the population. Research conducted in 2011 along with the knowledge gathered in the 1986 and 1997 research confirmed some presumed and expected changes but similar results were also observed in several cases. The time-spatial records presented in this article provide a comprehensive picture of people's activities of in pursuit of satisfaction of their needs. Such a picture offers interesting information in terms of assessment and comprehension of the processes taking place in society and may contribute to planning or formulation of development strategies.

Translated by H. Contrerasová